

חוסנם של ילדים בצל טרור מתמשך:

תרומת המשאבים האישיים של ההורים ושל הילד לתחושת
הקוהרנטיות, לתגובות רגשיות מוחצנות ומופנמות ולסימפטומים
פוסט-טראומטיים

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

ליאור גרבי

בית הספר לחינוך

הוגש לסנאט של אוניברסיטת בר - אילן

תקציר

מטרת המחקר הייתה לבחון תרומת מודל רב-ממדי של גורמי סיכון והגנה ברמת הפרט והמשפחה, להסבר חוסנם והסתגלותם הנפשית של ילדים החיים תחת טרור מתמשך. המודל כלל שלושה מרכיבים:

1. משאבים רגשיים הוריים: דפוס ההתקשרות ומצב הרוח.
2. משאבי התמודדות הוריים: תחושת הקוהרנטיות וסגנון ההתמודדות.
3. משאבי הילד: סגנון ההתקשרות ודרכי ההתמודדות.

ייחודו של המודל שנבחן במחקר הנוכחי, מתבטא בבחירת גורמים שהוגדרו ותיאורטית כגורמי חוסן – משאבים רגשיים ומשאבי התמודדות פנימיים, העומדים לרשות הפרט ומסייעים לו בבניית תחושת חוסנו בפני אירועים מעוררי דחק. בנוסף, בדומה למודל הסלוטוגני שיצוין בסקירת הספרות, המחקר הנוכחי ראה בכל אוכלוסיית שדרות ועוטף עזה כעומדת, ברמה זו או אחרת, מול סיכונים של פגיעות ומכאן שחלק מהותי בהגדרת המיקום של הפרט על הרצף שבין פגיעות - בריאות הוא פנומנולוגי.

ייחודה של גישה זו התבטא במחקר הנוכחי בשני אופנים, ראשית בדרך בה אותרו ילדי המדגם, אשר נעשתה שלא באמצעות מסגרות טיפוליות, אלא בפנייה לילדים בסביבתם הטבעית, אשר נדרשו, בין היתר, לדיווח עצמי באשר לרמת הפגיעה. לדיווח עצמי זה משמעות ייחודית וחשובה בהבנת התמודדותם של ילדים עם מצבים מעוררי דחק. ייחודיותו ותורמתו של הדיווח העצמי באה לידי ביטוי באחד ממצאי המחקר המרכזיים והוא שיעור עוצמת התסמינים הפוסט-טראומטיים בקרב הילדים, אשר שיעורו עולה בקנה אחד עם הערכותיהם של חוקרים בתחום ותואמים את אלה המקובלים בספרות בארץ (למשל, Somer, 2007; Shalev et al., 2006). היבט ייחודי נוסף מתמקד המחקר בהיבט הסלוטוגני ולגורמים המגנים שנחקרו במודל רב ממדי זה. ממצאי המחקר הראו כי גורמים אלו עשויים לאפשר לילדים החשופים למצבי דחק מתמשכים להפגין חוסן ולהתמודד בהצלחה עם חווית האיום המתמשכת על חייהם. המשתנים ששימשו במחקר כאינדיקטורים (מקונוגים) לחוסן בקרב הילדים היו תחושת קוהרנטיות גבוהה, ציון נמוך בבעיות התנהגות מוחצנות ומופנמות בהתאם לנורמות הישראליות והיעדרם של תסמינים המקבילים לאבחנה מלאה של התסמונת הפוסט-טראומטית. זאת ועוד, התמקדות המחקר הנוכחי באיתור הילד החסין (*resilient*) עולה בקנה אחד עם מגמת השינוי באשר לחקר ילדים בסיכון. שינוי זה במגמות המחקר נעה מאיתור הפגיעה בילד לכיוון זיהוי הילד החסין והמשאבים המשמשים אותו בפיתוח חוסן זה.

כאמור, מטרתו המרכזית של המודל שהונח בבסיס עבודה זו, הייתה לנבא את השפעת כל אחד מגורמי הסיכון וההגנה שנבדקו, על תחומי הסתגלותם וחוסנם של ילדים, החיים במצבי טרור ודחק מתמשכים. ניבוי זה נעשה תוך הישענות על מודלים הבוחנים את גורמי סיכון והגנה באופן רב ממדי-מצטבר (Cumulative model), כדוגמת המודל האקולוגי של בייילסקי (Belsky, 1984) והמודל הסינרגטי (synergistic או multiplicative). מודלים אלו בוחנים יחד מספר גורמי

סיכון והגנה ובכך מספקים תמונה רחבה יותר בנוגע להשפעתם הכוללת יחד מאשר לו נחקרו גורמים אלו בנפרד (Cummings et al., 2000; Rutter, 1983; Scharf, 2007).

מודלים אלו הדגימו כי הסתגלות הילד מושפעת הן ממאפייני ההורה, הן ממאפייני הילד והן ממאפייני הדיאדה. ייחדו של המחקר הנוכחי בהקשר זה, הוא בחשיפה הייחודית והישירה המאפיינת את כל אוכלוסיית המחקר, אשר אפשרה לנו לערוך ניסוי טבעי (*Natural Experiment*) בנוגע לסיבות המובילות להסתגלותה וחוסנה של אוכלוסייה זו.

המחקר בחן את ההבדלים בחוסנם והסתגלותם של ילדי בית-ספר, בכיתות ד'ו', טווח גיל הילדים נע בין 9 ל-12 שנה, 139 בנים ו-110 בנות. בסך הכל המדגם כלל 251 משפחות אב-אם-ילד שהיוו את מדגם המחקר שהכיל 753 נבדקים החיים ביישוב שדרות וביישובים נוספים הממוקמים באזור 'עוטף עזה' ונמצאים בטווח ירי הקסאמים מעזה. הערכת חוסנם והסתגלותם של הילדים כללה ארבעה ממדים:

1. ציון גבוה בתחושת הקוהרנטיות.
 2. ציון נמוך בבעיות התנהגות מוחצנות (CBCL) בהתאם לנורמות הישראליות.
 3. ציון נמוך בבעיות התנהגות מופנמות (CBCL) בהתאם לנורמות הישראליות.
 4. היעדר רמת סימפטומים המקבילה לאבחנה של תסמונת פוסט-טראומה.
- ניתוח התוצאות נערך בשני שלבים: 1. בדיקת ההבדלים בין הילדים וההורים ובדיקת הקשרים בין מרכיבי המודל באמצעות ניתוחים חד-מישתניים, רב-מישתניים ומתאמים. 2. אמידה של המודל המחקרי, באמצעות שימוש בשיטת הניתוח "מודלים משוואות מבניות" (*Structural Equation Modeling – SEM*).

הממצאים שהתקבלו אודות הקשרים בין משתני המחקר השונים מספקים תמיכה למודל האקולוגי של Belsky (1984) לפיו מתקיימים קשרים הדדניים בין משתני ההורים, אימהות ואבות, לבין משתני הילד כפי שאותרו במחקר זה. משתנים אלו נמצאו כבעלי תרומה הדדית נוכח היותם מתרחשים ומתקיימים במטריקס רחב וכולל. יתר על כן ובהתאמה למודל האקולוגי, גם במחקר הנוכחי בלטו המשתנים הפסיכולוגיים והאישיותיים של ההורים כתורמים לתפקוד ילדיהם, הסתגלותם וחוסנם בפני אירועי דחק על רקע מצב מתמשך וחשיפה ישירה לטרור וללחימה. ממצאי המחקר העלו שלושה מדדים מרכזיים שתורמו לחוסנם של ילדים החיים תחת חשיפה ישירה לאירועי דחק:

1. מצב רוח הורי.
2. תחושת קוהרנטיות גבוהה של אבות ואימהות.
3. דרכי התמודדות פאסיביות של ההורה ונמנעות של הילד.

ניכר כי תרומתו המרכזית של המחקר הנוכחי מתבטאת בהתמקדות שנמצאה בנוגע לאימהות ואבות כגורמי מפתח בהסבר של חוסן ילדיהם, הממזער את מידת פגיעותם וסבלם ולחילופין גם בעלייה בקשיהם. כך נמצא, כי המסוגלות ההורית ויותר מכך התיווך ההורי, קובעים במידה רבה את יכולת הילד להתמודד עם אירועי טרור ישירים, מתמשכים ומעוררי דחק. זאת ועוד, תוצאות המחקר מעידות יותר מכל, כי תהליך העיבוד של אירועי הדחק משמעותי לילד יותר מאשר עצם החשיפה עצמה, כלומר המשמעות המיוחסת לאירוע, המושפעת ממשתני הקוהרנטיות ההורית,

ממצבם רוחם המידתי ומהתמודדותם הפאסיבית מתווכים ומווסתים את הסתגלות ילדיהם. בכך הם מתפקדים כ"סכר" בין אירועי הטראומה לבין תוצאותיה הפסיכולוגיות בקרב ילדיהם. נראה כי יכולת ההורים בהבנת המציאות ותיווכה, מסייעת לילדיהם למצוא משמעות בחיים, גם לנוכח אירועי הדחק וכי לתיווך הורי זה, תרומה חשובה מאוד לתפקוד ולרווחה נפשית עבור ילדיהם, החשופים לאורך שנים לאירועי דחק, בעלי פוטנציאל לטראומה.

הממצאים המרכזיים והחדשניים במחקר הנוכחי מצביעים כי סגנון ההתמודדות הפאסיבי של ההורים והימנעות הילד הם שאחראים במידה רבה להפחתה בעוצמת התסמינים הפוסט-טראומטיים ולירידה ניכרת בבעיות התנהגות, הן מהסוג המוחצן והן מן הסוג המופנם. ממצאים אלו מהווים במידה רבה את חידושו המרכזי של המחקר הנוכחי, שמצא כי בהיבט של חשיפה מתמשכת וישירה לאירועי טרור, יש בכוחן של דרכי ההתמודדות הנמנעות דווקא, להוות חומת מגן בין העצמי לבין אירועי הדחק. בכוחם של ממצאים אלו להבהיר את מלוא משמעותן ומורכבותן של סגנונות ההימנעות כהתמודדות עם מצבי דחק מתמשכים, המהווים, על פי תוצאות המחקר הנוכחי, הן עבור ההורה והן עבור ילדיו משאב מגן ואינם בחזקת גורם סיכון לתחלואה ופגיעה ביכולת התמודדותם ותוסנם. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים עדכניים שהצביעו גם הם על סגנון ההתקשרות וההתמודדות הנמנעת כמשאב, אשר בכוחו לסייע לפרט, להתמודדות מטיבה ולפיתוח חוסן בפני אירועי דחק (Ein-Dor, Doron, Solomon, Mikulincer & Shaver, 2010; Ein-Dor & Doron, in press).

המידע שנאסף במחקר הנוכחי עשוי להיות בעל ערך תיאורטי וקליני הודות ליכולתו לסייע לאנשי טיפול בהתערבויות מוקדמות עם משפחות החיות בצלו של טרור מתמשך. בכוחן של התערבויות אלו להעצים ולעבות את משאבי ההתמודדות ההוריים וכפועל יוצא, כפי שעלה במחקר הנוכחי, לתרום להגברת חוסנם של ילדיהם.

התמקדות המחקר הנוכחי בממד הסלוטוגני בהקשר של טראומה ודחק וממצאיו שהובאו לעיל עשויים להעניק כיוון מעודד אשר בכוחו לחזק את ההורים וילדיהם החיים יום יום תחת איום ביטחוני ממשי.